



ULUSLARARASI SAĞLIK YÖNETİMİ VE STRATEJİLERİ ARAŞTIRMA DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF HEALTH MANAGEMENT AND STRATEGIES RESEARCH

Cilt/Volume : 6 Sayı/Issue : 3 Yıl/Year : 2020 ISSN -2149-6161

UsaysadDerg, 2020; 6(3):625-638 (Derleme makale)

COVID-19 PANDEMİSİNDE GİZLİ KAHRAMANLAR: HEMŞİRE LİDERLER HIDDEN HEROES IN THE COVID-19 PANDEMIC: NURSE LEADERS

Uzman Hemşire Aysun YERKÖY ATEŞ

İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa, Hemşirelikte Yönetim Doktora Programı Öğrencisi,
aysunyerkoy@gmail.com, orcid.org/0000-0001-7549-2546

Sağlık Bakım Hizmetleri Müdürü Figen OKUR

İstanbul Çatalca İlyas Çokay Devlet Hastanesi, figenokur@gmail.com, orcid.org/0000-0002-6041-1560

Makale Gönderim-Kabul Tarihi (09.07.2020-28.12.2020)

Özet

Tüm Dünya ülkelerini geniş ölçekte etkisi altına alan Covid-19 pandemisi, hemşirelik yönetimi ve uygulamalarında ani krize ve beraberinde hızlı bir değişim sürecine neden olmuştur. ICN (2020) tüm sayılara ulaşılmasına rağmen, dünya genelinde 23.000’den fazla sağlık çalışanının Covid-19 ile enfekte olduğunu, 600 hemşirenin ise bu enfeksiyon nedeniyle yaşamını kaybettiğini açıklamış, bu yetkin insan gücü kaybının bir sonucu olarak da “*hemşirelikte liderliğe*” yer verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu çalışmada; pandemi döneminde orta ve üst düzey bakım liderlerine yardımcı olabilecek bilgilerin ilgili literatür doğrultusunda derlenerek verilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Covid-19 pandemisinde hemşire-hemşire liderler üzerinde yapılan çalışmalar ile ulusal-uluslararası organizasyonlar tarafından yayınlanan rehberler incelenmiş, yapılması gerekenler Covid-19 pandemisinde hastane süreç-işleyiş planlaması, hemşire iş gücü planlanması, hemşireler için güvenli yaşam alanlarının oluşturulması, çalışanların fiziksel ve ruhsal sağlığının korunması ve eğitim planlaması başlıkları altında ele alınmıştır. Sonuç olarak pandemi döneminde mevcut sağlık hizmetlerinin en iyi şekilde sürdürülebilmesi için; hemşire liderlerinin acil pandemi eylem planı oluşturması ve yönetmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: hemşirelikte yönetim, hemşirelik, pandemi, liderlik, bakım,



ULUSLARARASI SAĞLIK YÖNETİMİ VE STRATEJİLERİ ARAŞTIRMA DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF HEALTH MANAGEMENT AND STRATEGIES RESEARCH

Cilt/Volume : 6 Sayı/Issue : 3 Yıl/Year : 2020 ISSN -2149-6161

Abstract

The covid-19 pandemic, which affected all countries of the world on a large scale, has caused a sudden crisis and a rapid change process in nursing management and practices. ICN (2020) announced that although all numbers could not be reached, more than 23,000 healthcare workers worldwide were infected with Covid-19, and 600 nurses died due to this infection and emphasized that "leadership in nursing" should be included as a result of this loss of competent manpower. In this study; In the pandemic period, it is aimed to provide information that can help middle and senior care leaders by compiling in line with the relevant literature. In this direction; In the Covid-19 pandemic, studies on nurse-nurse leaders and guidelines published by national-international organizations were examined, and in Covid-19 pandemic hospital process-functioning planning, nurse labor force planning, creating safe living spaces for nurses, protecting the physical and mental health of employees and training planning were discussed under the headings. As a result, in order to maintain the existing health services in the best way during the pandemic period; nurse leaders must create and manage emergency pandemic action plan.

Keywords: nursing management, nursing, pandemic, leadership, care,

GİRİŞ

Hemşirelik, bilim ve sanatı içinde barındıran, geçmişten günümüze sosyal, kültürel ve teknolojik değişimlerle kendini yenilemeyi başaran, birey, aile ve toplumun sağlık durumu ile ilgilenirken, etik ve merhamet duygusunu da mesleğinin bir parçası sayan uygulamalı bir sağlık disiplindir (Akça, 2010; Özdelikara ve Babur, 2020).

Tarihte pandemiler insanlık için büyük olaylara sebep olmuştur. Bugüne kadar görülen salgın hastalıklardan topluma en çok etki edenlerin veba, kolera, tifüs, çiçek, ebola ve grip olduğu bilinirken son olarak Aralık 2019'da Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkarak kısa bir sürede tüm dünyaya yayılan Covid-19 pandemisinin küresel düzeyde çok fazla etki uyandırdığını görmekteyiz (Koçer, 2020; Liu ve diğ., 2020; Sağlık Bakanlığı, 2020; Türkiye Bilimler Akademisi, 2020; Zülfikar, 2020).

Covid-19 pandemisi hemşirelik hizmetleri yönetimi ve hasta bakım süreçlerini önemli ölçüde etkilemiş, kritik hasta sayısı ve karşılanması gereken ihtiyaçların hızlı bir şekilde artması sonucu hastane yöneticileri de ani bir organizasyonel değişikliğe gitmek durumunda kalmıştır (Bambi ve diğ., 2020). Bu zorlu salgın sürecini başarı ile atlatmak isteyen hemşire liderlerin yapması gerekenler nelerdir ve nasıl bir yol haritası izlenmelidir?

Hemşireliğin kurucusu Florence Nightingale'nin *'Tanrı'nın en değerli armağanı olan hayat çok defa hemşirelerin eline bırakılmıştır'* (Çetiner, 2012, Florence Nightingale, 2017) sözü ile hemşireler sadece günümüzde değil dünya genelinde sağlığı tehdit eden salgınlarla mücadelede her zaman ön saflarda yer almış ve gelecekte de cephenin önlerinde savaşmaya devam edeceklerdir. Bunun en iyi örneği olarak, Florence Nightingale'in; kötü hasta bakımı, dizanteri ve kolera salgını gibi nedenlerle binlerce askerin hayatını kaybettiği Kırım Savaşı'nda, yaptığı analizler ve hemşirelik uygulamaları ile mortalite hızını %42'den %2.2'ye düşürmesi gösterilebilir (Şenyüz, Koçaşlı ve Topçu, 2017; Yıldırım, 2014).

Salgın, tıbbi tedaviye ihtiyaç duyacak şekilde çok sayıda insanı enfekte etmiş, nitelikli insan kaynakları krizi başta hemşireler olmak üzere tüm sağlık profesyonellerinin iş yükünü arttırmıştır (Bambi ve diğ., 2020). Lucchini ve ark., (2020) yaptıkları çalışmada; yoğun bakım hasta sayısında artışın hemşirelik iş yükünde % 33' lük bir artışa neden olduğunu, Baykal ve ark., (2020) deneyimsiz hemşirelerin alana oryantasyonu, yeni işe başlayan hemşirelerin eğitimi, kişisel



ULUSLARARASI SAĞLIK YÖNETİMİ VE STRATEJİLERİ ARAŞTIRMA DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF HEALTH MANAGEMENT AND STRATEGIES RESEARCH

Cilt/Volume : 6 Sayı/Issue : 3 Yıl/Year : 2020 ISSN -2149-6161

koruyucu ekipman (KKE) dağıtımını, kontrolü ve yönetimi gibi konuların hemşire liderlerin iş yükünü arttırdığını belirtmişlerdir.

Diğer yandan literatür incelendiğinde; hemşire liderlerin Covid-19 pandemi krizinde yaşadıkları deneyim ve alana katkılarının anlatıldığı yurt dışı kaynaklarına rastlanırken ülkemizde yeterli kaynaklara ulaşılamamıştır. Oysa ki, International Council of Nursing (ICN), (2020) Covid-19 pandemisine yönelik öncelikler arasında hemşirelikte liderliğe yer verilmesi gerektiğini, politikacıların hemşire liderlerin uzmanlık alanlarından faydalanmaları gerektiği üzerinde durmaktadır (ICN, 2020c).

Hastane ve sağlık kuruluşlarının yönetiminde, hemşirelik hizmetleri sahip olduğu insan gücü sayısı, rol ve sorumlulukları anlamında önemli bir yere sahiptir. İyi yönetildiği ve çalışan güvenliği sağlandığı takdirde hasta bakım sonuçları ile beraber hemşirelerin performans, motivasyon ve kuruma bağlılıkları da olumlu yönde etkilenecek ve kriz süreci başarı ile atlatılabilecektir. Bu nedenle konuyla ilgili kanıta dayalı araştırmalar yapılmalı ve sonuçlar klinik alana yansıtılmalıdır.

Bu makalede, COVID-19 pandemisinde hemşire ve hemşire liderler üzerine yapılan çalışmalar ile ulusal-uluslararası organizasyonlar tarafından yayınlanan rehberler incelenmiş, pandemi sürecini yöneten orta ve üst düzey bakım liderlerine yardımcı olacak bilgi ve öneriler ilgili literatür doğrultusunda derlenerek verilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada; Covid-19 pandemi süresince ön safhada lider olarak yer alan yönetici hemşirelerin yaşadıkları zorluklar ve yapabilecekleri uygulamalar anlatılmıştır. Derlemenin kavramsal çerçevesini, Türk Hemşireler Derneği (THD), (2020) tarafından yayınlanan Covid-19 Hemşire Eğitim Rehberi Ve Bakım Algoritmaları, Türk Hemşireler Derneği İstanbul Şube (THD İstanbul Şube, 2020) tarafından yayınlanan Covid-19 Pandemisinde Hemşirelik Hizmetleri Yönetim Ve Organizasyonu, Hemşire Yöneticiler İçin Rehber ve ICN'nin (2020), Covid-19 Eylem Çağrısı (ICN Call to Action. Covid-19) oluşturmuştur. Bu kapsamda Covid-19 salgınında yönetici hemşirelerin yapması gerekenler; Covid-19 pandemisinde hastane süreç ve işleyiş planlaması, hemşire iş gücü planlanması, hemşireler için güvenli yaşam alanlarının oluşturulması, çalışanların fiziksel ve ruhsal sağlığının korunması ve eğitim planlaması başlıkları altında ele alınmış olup derlemede yer alan bilgilerin ileride oluşabilecek benzer salgınlarda yöneticinin yönetimi hemşirelere yol gösterici olabileceği düşünülmektedir.

1. COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE HEMŞİRELİK HİZMETLERİ YÖNETİMİ

Yönetim kavramı sanatların en eskisi, bilimlerin en yenisi olup insanın varoluşuyla birlikte ortaya çıkan ve gelişmekte olan bir bilim dalıdır. Günümüze kadar geçen süreçte yönetim, her dönemde insanların amaçlarına ulaşmak için kullandıkları bir araç olmuştur (Ardahan ve Konal, 2017).

Sağlık kurumları, önceden belirledikleri hedeflere ulaşmaya çalışırken, bazen istenmeyen olaylarla veya beklenmedik durumlarla karşılaşabilirler. Böyle bir süreçte normal işleyiş ve prosedürler etkisiz kalabilmekte, etkili bir liderlik ile örgütsel hedeflere tekrar bağlanılarak sürecin ve hizmetin yönetilmesi sağlanabilmektedir (Aquila ve diğ., 2020; Luis ve Vance, 2020).

Hemşirelik hizmetlerinde pandemi yönetim süreci; bireyin sağlığının korunması, değerli kılınması, bozulduğunda tedavi edilmesi işlemlerinin hemşirelik hizmetleri personeli aracılığı ile sürdürülmesi, insan gücü-maddi kaynakların sağlanması ve ekonomik biçimde kullanılması anlamına gelen kritik bir süreçtir (Shipman, Stanton, Hankins ve Odom-Bartel, 2013; Ardahan, 2017; Luis ve Vance, 2020; Türkiye Bilimler Akademisi, 2020). Etkili liderlerin, mükemmelliği teşvik etmek için gerekli cesarete ve vizyona sahip olmaları, meslektaşlarına ilham verip, motive ederken, rehberlik ve koçluk da yapmaları gerekir. Covid-19, siyaset ve kamu politikasında

liderliğe duyulan ihtiyacı kesin bir şekilde ortaya koymuştur. Salgınının ön cephesinde yer alan hemşirelerin; cesurca konuşacak güçlü liderlere, düzenli koordinasyona ve kendileri ile ilgili alınan kararlarda söz sahibi olmaya ihtiyaçları vardır (Çevirme ve Kurt, 2020; Buheji ve Buhaid, 2020; Daly, Jackson, Anders ve Davidson, 2020).

Shariff, (2015)'in hemşirelerin taşınması gereken liderlik özellikleri üzerine yaptığı çalışmasında, hemşire liderlerin plan, organizasyon gibi konularda yönetim yeteneklerine sahip olmaları ve grup içerisinde proaktif kişilik özelliği sergilemeleri gerektiğini vurgulamıştır.

THD (2020) tarafından yayınlanan; Covid-19 Hemşire Eğitim ve Bakım Algoritmaları Rehberi, THD İstanbul Şube (2020) tarafından yayınlanan Covid-19 Pandemisinde Hemşirelik Hizmetleri Yönetim Ve Organizasyonu Rehberi ve ICN'nin (2020) Covid-19 Eylem Çağrısı (ICN Call to Action Covid-19)'nda pandemide hemşirelik hizmetleri süreç yönetimi ile ilgili hemşire liderlere gerekli önerilerde bulunulmuş olup bu öneriler ışığında kaynaklardan yararlanılarak aşağıdaki hususlara yer verilmiştir.

a) Covid-19 Pandemisinde Hastane Süreç ve İşleyiş Planlaması

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) hastaneleri; yalnızca tanı ve sağaltım hizmetlerinin verildiği yerler değil, aynı zamanda sağlığın geliştirilmesi ve hastalıklardan korunma uygulamalarının gerçekleştirildiği merkezler olarak değerlendirmektedir (Dağhan, 2017).

Sorbello ve ark., (2020) İtalya'da Covid-19 hasta sayısında yaşanan ani artışın hastane işleyişini de etkilediğini, yoğun bakım hemşirelerini en kritik hasta bakımında görevlendirdiklerini ve oluşturulan Covid-19 yoğun bakım ünitelerinde (YBÜ) yeni sorunlar tecrübe ettiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca hastane yöneticileri, YBÜ'de yaşanan mekanik ventilatör ve yatak sayısı eksikliğini ameliyathane odalarını yoğun bakım yatağına dönüştürerek çözümlenmişlerdir.

Baykal ve ark. (2020) yönetici hemşirelerin, Covid-19 sürecinde yaşadıkları deneyimler üzerine yaptıkları çalışmada; hemşire liderlerin sürekli değişen kararların izlenmesi, uygulanması ve kuruma uyumlandırılmasında zaman zaman sıkıntı yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu bağlamda;

- Kriz Yönetim Ekibi (yedekleri ile birlikte) ve Pandemi Eylem Planı oluşturulmalı, kriz yönetim ekibinin rol, görev ve sorumlulukları net olarak tanımlanmalı, işleyiş prosedürleri oluşturulmalıdır (Liu ve diğ., 2020; THD, 2020).
- Kriz Yönetim Ekibinin her bir üyesinin rol, görev ve sorumluluklarını anladığı ve bu süreçleri doğru yürüttüğü konusunda geri bildirim alınmalı ve denetimler yapılmalıdır (Huang ve diğ., 2020; THD, 2020).
- Covid-19 hastasının tanı, tedavi, bakım ve takibine ilişkin güncel ve doğru bilgiler izlenilmeli, Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu ve Hemşirelik Örgütlerinin görüşleri takip edilerek gerekli uygulamalar yapılmalıdır (THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- Covid-19'a özgü rehberler ve yenilikler hakkında hemşireler bilgilendirilmeli, virüs hakkında yeni bilgiler ortaya çıktıkça politika ve prosedürlerde zamana göre uyarlanmalıdır (Hoffmann vd., 2020; ICN, 2020c; ICN, 2020d; THD, 2020).
- Hastanın, hastaneye kabulünden eve gönderilmesi aşamasına kadar tüm süreçte hasta gereksinimlerine odaklı ve hasta yakınlarını da destekleyen bir yaklaşım (hastanın fiziksel ve psikolojik gereksinimlerini dikkate alma, hasta yakınlarıyla bilgi akışını sağlama vb.) sergilenmelidir (THD, 2020).
- Covid-19 hasta bakımında görevli tüm sağlık çalışanlarının rolünü ortaya koyan ortak bakım planları oluşturulmalıdır. (ICN, 2020d; Liu ve diğ., 2020; THD, 2020).

- Hastanenin koşullarına ve kaynaklarına uygun şekilde Covid-19 tanılı hastanın bakımı ve izlemi ile ilgili prosedürler (Covid hasta yatış prosedürü, Covid hasta nakil prosedürü, Covid hasta ilaç prosedürü, Covid hasta amaliyat onam formu vb.) geliştirilmelidir. (ICN, 2020c; ICN, 2020d; THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- Enfeksiyon kontrol önlemlerinin; hemşireler ve diğer tüm çalışanlar tarafından uygulandığının takibi ve denetiminin yapılması adına süpervizör hemşireler ve enfeksiyon kontrol hemşireleri desteklenmelidir (THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- Çalışan güvenliği kapsamında personelin kişisel koruyucu ekipman ve malzeme ihtiyacı belirlenmeli, riskli gruplar (yüksek ve orta riskli grup) için bir algoritma oluşturulmalıdır (ICN, 2020c; THD, 2020).
- Kişisel koruyucu ekipmanlar (KKE) başta olmak üzere gerekli tüm araç-gereçlerin stok miktarı, tedarik zinciri ve kimin tarafından sağlanacağı belirlenmelidir (ICN, 2020c; THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- Hastane yönetimi ile birlikte Covid-19 enfeksiyon tanısı alan hastaların tedavi ve bakımının hangi birimlerde sürdürüleceği planlanmalıdır (THD İstanbul Şube, 2020).
- Belirlenen birimlerde, yatak sayıları, negatif basınçlı izolasyon odaları, yoğun bakım yatak kapasiteleri vb. fiziki düzenlemeler yapılarak, ekipman, araç-gereç, sağlıklı insan gücü temini ve çalışma şekli planlanmalıdır (THD İstanbul Şube, 2020).
- Covid-19 enfeksiyon semptomları ile başvuran hastalara verilecek tedavi ve bakım için oluşturulan algoritma doğrultusunda, hastanenin ilk girişinde açılan ateş kliniği, ayakta hasta polikliniği, acil karantina gözlem alanları, yoğun bakım ünitesi vb. birimler belirlenmelidir (Liu ve diğ., 2020).
- Covid-19 enfeksiyon tanısı olarak karantina uygulanabilecek hemşirelerin yokluğunda ortaya çıkacak hemşire işgücü açığı planlaması yapılmalıdır (ICN, 2020c).
- Vaka sayısının artmasına bağlı olarak yatak kapasitesinin artırılması olasılıkları gözden geçirilmelidir (THD İstanbul Şube, 2020).
- Hemşireler arasında grup iletişimini sağlayacak mesaj sistemleri kurulmalı, gerekli bilgilendirme ve soru-cevap imkânı sağlanmalıdır (THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020; Wu ve diğ., 2020).
- Hasta ile ilgili her türlü bilgi ve kayıtlar temastan kaçınmak adına dijital bilgi sistemine kayıt edilmelidir (Hoffmann ve diğ., 2020; ICN, 2020c; THD İstanbul Şube, 2020).
- Hasta bakım uygulamalarının çıktıları (hastaların iyileşme oranı, basınç yaralanmaları oranı, enfeksiyon vb.) yakından izlenerek kayıt altına alınmalıdır (THD, 2020).
- Hemşirelik hizmetlerinin; değişen ve güncellenen organizasyona hızla uyumunu sağlamak (eczane işleyiş prosedürü, hastane işleyiş prosedürü, kullanılan formlar, çalışan ve hasta eğitimleri, hasta yatış-çıkış işlemleri, enfeksiyon kontrolü ve izlemi, iş sağlığı ve güvenliği vb.) ve sürdürülen hemşirelik hizmetlerini izlemek amacıyla kurul ve ekipler (İş Sağlığı ve Güvenliği Komitesi, Eğitim Komitesi, Enfeksiyon Kontrol Komitesi vb.) oluşturulmalı komite kararları kayıt altına alınarak hastane yönetimi ile paylaşılmalıdır (THD İstanbul Şube, 2020).
- Hastanın eksitus olması durumunda; karışıklıkların önlenmesi ve hasta yakınlarının desteklenmesi için algoritma ve prosedürler geliştirilmelidir (THD İstanbul Şube, 2020).

b) Mevcut Hemşire İşgücünden Yararlanılması

Covid-19 pandemisi ile ülkelerin sağlık sistemleri sıkıntıya girmiş, bulaş arttıkça sağlık ve hastane kaynaklarına da ihtiyaç artmıştır. Çok sayıda hastanın kısa süre içerisinde enfekte olarak yoğun bakıma ihtiyaç duyması ile hemşireliğin temel amacı olan “bakım” kavramının önemi ortaya



ULUSLARARASI SAĞLIK YÖNETİMİ VE STRATEJİLERİ ARAŞTIRMA DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF HEALTH MANAGEMENT AND STRATEGIES RESEARCH

Cilt/Volume : 6 Sayı/Issue : 3 Yıl/Year : 2020 ISSN -2149-6161

çıkmıştır. Ölüm nedenleri arasında üçüncü sırada yer alan Covid-19 gibi bulaşıcı hastalıkların; önlenmesi, yönetilmesi, azaltılması ve halkın eğitilmesinde hemşireler önemli bir yer teşkil etmiştir (Buheji ve Buhaid, 2020; Hoffmann ve diğ., 2020).

Baykal ve ark. (2020) yaptıkları çalışmada, hemşire liderlerinin Covid-19 tanısı alan hastaların bakımını kolay biçimde standardize edebildiklerini, kapatılan birimlerde çalışan hemşire, ebe ve teknisyenleri ihtiyaç duyulan servis ve YBÜ' de görevlendirdiklerini belirtmişlerdir.

Bambi ve ark. (2020) Covid-19 pandemisinde en önemli kaynak eksikliğinin "yetkin insan" olduğunu ve insan gücünün salgınla mücadelede önem arz ettiğini belirtmişlerdir. Sağlık bakımında bu benzeri görülmemiş insan kaynakları krizi; hastane yönetiminin organizasyonunda da ani değişikliklere neden olmuş ve bu koşullar yeni hemşirelik yönetiminin oluşması gerektiği gerçeğini ortaya koymuştur. Örneğin yeni yoğun bakım yataklarının açılmasıyla, mekanik ventilatörlü, yüzüstü pozisyonda konumlandırılan, sürekli renal replasman tedavisi gören ve ekstrakorporal membran oksijenasyonu sağlanan organ ve sistem desteğine bağlı hastaların yönetiminde yoğun bakım hemşirelerine ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca yöneticiler, yoğun bakım hemşireliği yetkinliğine sahip personel eksikliğinin üstesinden gelebilmek için yeni mezun hemşireler ile yoğun bakım deneyimi olan hemşirelerin beraber çalışmasını planlamışlardır.

Huang ve ark. (2020) Covid-19 pandemisinde, hemşirelerin çalışma çizelgelerinin oluşturulması gerekliliği üzerinde durmuştur. Hemşireler, üç farklı çalışma seçeneği denemişlerdir. Bu seçenekler;

- 8 saatlik ara ile 4 saat öğleden önce ve 4 saat öğleden sonra çalışma,
- 6 saat kesintisiz çalışma ve
- Vardiyanın son bir saatini diğer vardiyadaki hemşire ile birlikte çalışacak şekilde 6 saat kesintisiz çalışma

Hemşirelerin çoğunluğu, günde iki kez KKE kullanmanın tıbbi kaynak tüketimini arttırması, prosedürlerinin yorucu olması, kontamine ve temiz alanlar arasında sık sık hareket etmenin enfeksiyon riskini arttırması, her vardiyada 1 saat birlikte çalışma zamanının hasta teslimini kolaylaştırması gibi nedenlerden dolayı sonuncu maddeyi tercih etmişlerdir.

Bambi ve ark. (2020) yoğun bakım çalışanlarında, KKE giymenin iletişim kurmada aksaklıklara, görsel-işitsel engellere ve istenmeyen etkilere neden olduğunu ifade etmişler bu yüzden hemşire liderlerine; KKE giymek için maksimum zaman aralığına dikkate etmeleri ve gündüz-gece vardiya ayarlaması yapmaları konusunda önerilerde bulunmuşlardır.

Ehrlich ve ark. (2020) çalışmasında, salgın anında stratejik planlamanın önemine vurgu yapılmıştır.

Wang ve ark. (2020) Covid-19 salgınında, hemşire-hasta oranının belirlenmesi ve olası vakalarda hemşire-hasta oranını 1:5-1:8, kesinleşen hafif ve orta şiddetli hastalarda 1:3-1:5 ve YBÜ'nde 1:1-1:3 arasında değişebileceğini ayrıca invaziv mekanik ventilasyonda izlenen ve hemodinamik instabilitesi olan hastalar için 1:1 hemşire-hasta oranı olması gerektiğini vurgulamışlardır.

Wu ve ark. (2020) yaptıkları çalışmada, hemşirelerin fiziksel yükünü hafifletmek için günde en fazla 4 saat çalışmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Bu sebeple;

- Özellikle çalışanları doğrudan ilgilendiren kararlar alınırken çalışanların sürece dahil edilmesi sağlanmalıdır (ICN, 2020c; THD, 2020).
- Hastanede kayıtlı aktif ve pasif (raporlu, doğum ve analık izni vb.) çalışanların listesi çıkarılmalı ve güncel tutulmalıdır (THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- Var olan hemşire insan gücünün sağlık durumu (Covid-19 geçirme durumu, tarama testleri ve sonuçları, mevcut diğer kronik hastalıkları vb.) belirlenerek, sürekli izlemi (İş yeri hekim ve hemşiresi ile birlikte) sağlanmalıdır (THD, 2020).
- Yatan ve ayakta hasta hizmeti verecek birimler ve bu birimlerde aktif çalışabilecek sağlıklı mevcut hemşireler belirlenmelidir (ICN, 2020c; Liu ve diğ., 2020; THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- Olası iş yükünü dikkate alarak hemşire insan gücü ve diğer sağlık çalışanlarının planlaması yapılmalıdır (Liu ve diğ., 2020; THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- Yüksek risk kategorisine giren hemşireler (örn. yaş, hamilelik, zayıf bağışıklık vb.) enfeksiyon riski daha düşük alanlara yerleştirilmelidir (THD, 2020).
- Alanında uzman hemşireler kritik ve yoğun yerlerde görevlendirilmeli, yeni bakım modelleri teşvik edilmeli, geliştirilmeli ve desteklenmelidir (ICN, 2020c; ICN, 2020d; Liu ve diğ., 2020; THD, 2020).
- Salgın ile mücadelede ön safta yer alan hemşirelerin özlük hakları gözetilerek Hemşirelik Yönetmeliği kapsamında görev ve sorumluluk verilmeli, yapılması gerekenler anlatılmalıdır (Liu ve diğ., 2020; Hemşirelik Yönetmeliği, 2011).
- Dinamik bir süreç olan salgında farklı çalışma şekillerinin uygulanabileceği dikkate alınarak, her birime özgü çalışma şekli ve vardiya düzenlemesi yapılmalıdır (THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- Günlük çalışma süreleri (vardiya süresi) olabildiğince kısa tutulmalı, hemşirelerin 24 saatlik nöbet sistemiyle çalışmasının önüne geçilmeli, vardiyalar arasında olabildiğince uzun dinlenme süreleri oluşturulmalı ve haftalık toplam çalışma süreleri olabildiğince azaltılmalıdır (ICN, 2020c; THD, 2020).
- Çalışma saatleri ve vardiya biçimlerine bağlı olarak hemşire ve hasta sonuçları yakından (Hemşirelerin doyumu ve beklentileri, hemşirelere bulaş durumu, hasta bakımı ile ilgili hatalar vb.) izlenmelidir (THD, 2020).
- Hemşirelerin; etkin, verimli ve güvende çalışabilmesi için öncelikle çalıştığı birimlerde istihdamı sağlanmalıdır (THD İstanbul Şube, 2020).
- Hastanede elektif vakaların ertelenmesi ile beraber ameliyathane, endoskopi-kolonoskopi birimlerinde çalışan hemşireler uzmanlık alanları ve yetkinlikleri göz önüne alınarak uygun birimlerde görevlendirilmeli ve motivasyonlarını arttıracak stratejiler geliştirilmelidir (Liu ve diğ., 2020; THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- Öncelikle kritik hasta bakımında çalışan hemşireler; yoğun bakım hemşireleri ile birlikte ara yoğun bakım veya yoğun bakım ünitelerinde çalıştırılmalıdır (Liu ve diğ., 2020; THD, 2020).
- Covid-19 hasta bakımında hasta paylaşımı ve takım hemşireliği modeli benimsenmelidir (Goosen, 2015; THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- Deneyimli hemşireler takım lideri olarak görevlendirilmeli, vardiyalara uygun şekilde dağıtılmalı ve olabildiğince aynı vardiyada çalıştırılmalıdır. Salgın süresince birime gelen veya yeni başlayan hemşirelerin deneyimli hemşireler eşliğinde çalıştırılması sağlanmalıdır (Liu ve diğ., 2020; THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- Her birimde çalışacak sorumlu hemşire ve yedekleri, deneyimli hemşireler belirlenerek görevlendirmeleri yapılmalıdır (Liu ve diğ., 2020; THD İstanbul Şube, 2020).

- Hastaların bakım gereksinimleri, servis ve kişisel işlemler göz önünde bulundurularak, hasta sınıflama sistemi doğrultusunda hemşirelerin bakım ve takibini yapacakları uygun hasta sayısı belirlenmelidir (THD, 2020).
- Bakım sunum yöntemleri ve vardiya süreleri; hemşirelerin deneyim ve görüşleri doğrultusunda yeniden düzenlenmelidir (THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).

c) Hemşireler İçin Güvenli Yaşam Alanlarının Oluşturulması

Sağlık çalışanlarının yaşam kalitesi, sundukları hizmetin bakım kalitesini önemli ölçüde etkilemektedir (Yıldırım ve Hacıhasanoğlu, 2011).

Bassett ve Stanley (2020) çalışmalarında, hemşirelerin, diğer bakım veren meslektaşları ile birlikte Covid-19 pandemi sürecinde adeta halk kahramanı ve kurtarıcısı gibi çalıştıklarını, bazı hemşirelerin ise ne yazık ki bakım vermenin bir sonucu olarak yaşamlarını kayb ettiklerini belirtmişlerdir.

Buheji ve Buheid (2020) çalışmalarında, İtalya'da birçok hemşirenin kalitesiz az uyku, yüzlerini sıkı maske ile çalışma zorunluluğu ve 10 saatlik kesintisiz vardiyalar yüzünden çöküntüye uğradıklarını aktarmışlardır. ICN' nin üye ülkelerden topladığı verilerle oluşturduğu raporda; hemşirelerin %20'sinin enfekte olduğu vurgulanmış, pandemi sürecinde hemşirelerin aldığı risk ve tehlikenin boyutu çarpıcı bir şekilde ortaya konmuştur (ICN, 2020e).

Mohindra ve ark. (2020) Covid-19 çalışma planlaması yaparken, sağlık çalışanlarının uygun beslenmesi, dinlenmesi üzerinde durulması demoralizasyondan ise uzak tutulmaları gerektiğini vurgulamışlardır.

Bu nedenle;

- Hastanede Covid-19 tanımlı hastalara bakım veren çalışanların dinlenmesi ve geçici olarak aile bireyleri ile temaslarının azaltılması amacıyla ilgili birimler ile görüşülerek mekân olanakları (Öğretmen evleri, otel, ordu evlerinde konaklama vb.) sağlanmalıdır (THD, 2020).
- Çalıştığı süre içinde çocuk ve ebeveyn bakımı konusunda yardıma ihtiyacı olan hemşirelere gerekli desteği sağlayacak önlemler (nöbet vardiya ayarlaması, yıllık izin, mazeret izni vb.) alınmalı, eşlerin ikisi de sağlık çalışanı ise birinin yıllık izin kullanmasına olanak verilmelidir (Personel İzinleri Genelgesi, 2020; THD, 2020).
- Çalışanların günlük beslenme, dinlenme vb. ihtiyaçları karşılanmalı, diyetisyen ile işbirliği yapılarak ara öğün dağıtılmalı, vücut direnci ve bağışıklıklarını arttıracak günlük kalori ihtiyaçlarına göre uygun beslenme imkanı sağlanmalıdır (THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- Hemşirelerin sokağa çıkma yasağı süresince hastaneye rahat ulaşımını sağlamak adına ulaşım kolaylığı için belediyeler ile irtibata geçilmelidir.
- İş Yeri Güvenliği Uzmanı günlük rutin saha denetimi yaparak çalışan güvenliğini sıkıntıya sokacak sorunlara karşı düzeltici-önleyici faaliyetlerde bulunmalıdır (ICN, 2020c).

d) Çalışanların Fiziksel ve Ruhsal Sağlığının Korunması ve İzleminin Yapılması

Salgınlar, sağlık çalışanlarının ruhsal sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. ICN (ICN, 2020c) uzun vadede Covid-19 pandemisinin hemşirelerin fiziksel ve zihinsel sağlığı üzerinde olumsuz etkilere neden olacağını bu yüzden bu konunun çözülmesi gereken acil bir sorun olduğunu vurgulamaktadır.

Çin Sağlık Otoriteleri, en az 3300 sağlık çalışanının Covid-19 virüsüne maruz kaldığını açıklamış olup Avrupa ve Amerika'da ise birkaç haftada 1000'den fazla hemşire virüsten zarar görmüştür (Buheji ve Buhaid, 2020). Türkiye'de ise 7428 sağlık çalışanının enfekte olduğunu dair Sağlık Bakanı açıklamalarda bulunmuştur (Sencar, 2020).

Wang ve ark. (2020) sağlık profesyonellerinin fiziksel sağlığının korunmasını, bu kapsamda Covid-19 hasta bakımını yönetmeden önce (rutin kan testleri ve göğüs BT de dahil olmak üzere) tıbbi muayene yapılması, solunum semptomlarının değerlendirilmesi ve vücut ısısı kontrolü yapılması gerektiğini vurgulamışlardır.

Baykal ve ark. (2020) Covid-19 pandemisinde çalışanların kaygı ve stres yaşadıklarını ve bu nedenle psikolojik desteğin önemli bir konu olduğunu ele almışlardır.

Huang ve ark. (2020) hastalığın erken evresinde genç sağlık personelinin kötüleşip ölmesinin virüs korkusunu arttırdığını, anksiyete ve uykusuzluk semptomlarına yol açtığını belirtmişlerdir.

Serrano ve ark. (2020) salgınların sağlık çalışanlarının ruhsal sağlığı üzerindeki etkilerini araştırdıkları çalışmada; incelenmiş olan 117 çalışma sonucunda sağlık profesyonellerinin hem salgınlar sırasında hem de sonrasında; yüksek düzeyde akut stres bozukluğu, kaygı, tükenmişlik, depresyon ve travma sonrası stres bozukluğu yaşadığını belirtmişlerdir.

Mohindra ve ark. (2020) hemşirelerin de içinde bulunduğu sağlık profesyonellerinin motivasyon düzeylerinin güçlendirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Sağlık profesyonellerinin ruhsal yönden iyi olabilmesi için Aquilia ve ark. (2020) her zaman ulaşılabilir kurumsal bir Covid-19 e-posta yardım hattı kurduklarını, çalışanların iyilik hallerinin devam edebilmesi için sanal yogo, meditasyon, danışmanlık, sanal fitness, kısa süreli müzik terapisi verdiklerini ifade etmişler, Lui ve ark. (2020) kişilere koruma önlemlerini hatırlatıcı bilgi ve değerli hissettirecek mesaj yollayabildikleri bir hesap oluşturduklarını belirtmişlerdir.

Buna bağlı olarak;

- Hemşireler ve diğer sağlık profesyonellerinin ruh sağlıklarını korumak ve motivasyonlarını arttırmak adına psikososyal destek sağlanmalıdır (THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- Hemşirelerin fiziksel sağlığının korunması için gerekli tüm KKE kişiye özel paket içerisinde (N95 maske, koruyucu tulum, önlük, bone vb.) temin edilmeli ve sürekliliği sağlanmalıdır (ICN, 2020d; THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020; Wang ve diğ., 2020).
- Sağlık çalışanlarının risk ve güvenlik durumlarını tespit etmek adına düzenli aralıklarla sağlık kontrolleri ve Covid-19 hastalığına ilişkin taramalar yapılmalı, özellikle riskli birimlerde çalışanlar yakından takip edilmelidir (ICN, 2020d; THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- Çalışan sağlığı ve güvenliği kapsamında; KKE'nin etkin kullanılıp kullanılmadığının kontrolleri yapılmalı, durumdan sapmalar oluştuğunda gerekli düzeltici çalışmalarda bulunulmalıdır (ICN, 2020d; THD, 2020).
- Covid-19 tedavisi gören hemşirelerin tedavi ve iyileşme süreçleri yakından takip edilmeli, iyileştirici ve rehabilitasyon hizmetleri verilmelidir. İşe ne zaman başlangıç yapacağı ve hangi birimlerde çalışabileceği ile ilgili planlamalarda bulunulmalıdır (ICN, 2020d; THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- İş Sağlığı ve Çalışan Güvenliği kapsamında; İş Sağlığı ve Güvenliği hekim yönetimi ve hemşiresi koordinatörlüğünde; birimlere özgü bir sağlık izleme yöntemi oluşturulmalı,

hemşirelerin ateş, solunum yetmezliği vb. semptomlara ilişkin izlemleri yapılmalıdır. Riskli çalışanlardan PCR alınarak gerekli uygulamalar planlanmalıdır (ICN, 2020c; ICN, 2020d; THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).

- Covid-19 enfeksiyon semptomlarını fark eden veya hastane dışında Covid-19 pozitif kişiyle teması olan hemşirelerin görüntüleme çekimi ve PCR testi alınarak ilgili birimlere bildirim yapılmalıdır (THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- Covid-19 enfeksiyonu olan hemşirelerin tedavi ve bakımları için gerekli tüm destek sağlanmalıdır (ICN, 2020c; THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- Hemşirelerin (kilit görevde yer alan yönetici hemşireler de dahil) aile üyesi ve iş arkadaşını kaybetme gibi yüksek düzeyde strese maruz kalma durumlarında, semptom yönetimi ve baş edebilmelerine yardımcı olabilmek adına Psikiyatri doktoru ve psikolog işbirliğinde psikolojik destek programları oluşturulmalıdır. Psikolojik danışmanlara kolayca ulaşabilmeleri için uzaktan görüşme olanakları oluşturulmalıdır (Aquila ve diğ., 2020; ICN, 2020c; THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020; Wu ve diğ., 2020).
- Bu süreçte çalışanların motivasyon ve iş performansını arttıracak, çalışanları destekleyecek tutum ve davranışlar sergilenmelidir (Aquila ve diğ., 2020; ICN, 2020c).

e) Hemşirelerin Eğitim Planlamalarının Yapılması

Salgında tüm çalışanlara eğitim verilmesi, eğitim materyallerinin dijital platformlardan paylaşılması önerilmektedir (Huang ve diğ., 2020).

Nashwan ve ark. (2020) hemşire ve diğer sağlık profesyonellerinin; Covid-19 hastalarının nasıl değerlendirileceği?, nasıl teşhis edileceği?, nasıl takip edileceği? gibi konulara dair güncel, kanıta dayalı bilgi ve standartları öğrenme konusunda acil desteğe ihtiyaçları olduğunu belirtmişlerdir.

Bu bağlamda;

- Uzmanlık alanları farklı olan hemşirelerin; ilgili birimlere hızla uyumunu sağlayacak eğitimler planlanmalı, uzaktan eğitim kapsamında; Covid-19 ve Acil Hemşireliği, Covid-19 ve Yoğun Bakım Hemşireliği, Karantina Servisleri Uyum eğitimleri verilmelidir (THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- Covid-19 pandemi süresince eğitim ve enfeksiyon kontrol hemşirelerinin sürece aktif katılması sağlanmalı, Sağlık Bakanlığı, Üniversite ve meslek örgütü rehberlerinden faydalanılmalıdır (THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- Eğitim ve Enfeksiyon Kontrol Hemşiresi tarafından sağlık çalışanlarına enfeksiyon, temizlik, Covid-19 ve korunma yolları hakkında sürekli birebir eğitimler verilmelidir (ICN, 2020d; THD, 2020; Wang ve diğ., 2020).
- Hemşirelere; Covid-19 enfeksiyon ve hasta tedavisi, hemşirelik bakımı, kişisel koruyucu ekipman kullanımı, çalışan sağlığı ve güvenliği ile ilgili online uzaktan eğitimler planlanmalı ve uygulanmalıdır (ICN, 2020c; ICN, 2020d; Lui ve diğ., 2020; THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).
- Acil Servis ve izolasyon birimlerinde çalışan hemşireler, hastalara ve halka Covid-19 salgını, korunma yolları, karantinanın önemi, yapılması gereken hakkında eğitim vermeleri konusunda desteklenmelidir (THD İstanbul Şube, 2020).
- Eğitim programları oluşturulurken, hemşirelerin ihtiyaç duyduğu ve gerekli olan eğitim konuları üzerine odaklanılmalıdır. Eğitim programı içeriğinde;

Servis hemşireleri için: Hasta vital takipleri ve kayıt altına alınmasının önemi, intravenöz pump cihazının kullanımı, stres ile başa çıkma yöntemleri, kişisel koruyucu ekipman kullanımı, temizlik, enfeksiyon ve korunma yolları, elektrokardiyografi çekimi ve önemi, aspirasyon yöntemleri ve



ULUSLARARASI SAĞLIK YÖNETİMİ VE STRATEJİLERİ ARAŞTIRMA DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF HEALTH MANAGEMENT AND STRATEGIES RESEARCH

Cilt/Volume : 6 Sayı/Issue : 3 Yıl/Year : 2020 ISSN -2149-6161

uygulanması, elektrot uygulama, hasta monitörü kullanımı ve takibi, acil durum ve kardiyopulmoner resisitasyon (CPR) uygulaması, birimler arası hasta transferi, anormal kardiyak ritimler, hasta kimlik doğrulama, hasta yatış ve çıkış eğitimleri, üriner kateter veya nazogastrik sonda takılması vb.uzaktan eğitimlere

Yoğun bakım ünitelerinde çalışan hemşireler için: Elektrotların yerleştirilmesi, monitör izlemi, anormal kardiyak ritimler ve ventilatör yönetimi, hasta kan gazı takibi vb. uzaktan eğitimlere

Acil servis hemşireleri için: Koruyucu ekipman kullanımı, enfeksiyon ve korunma yolları, yüksek riskli ilaç kullanımı, CPR uygulama, anormal kardiyak ritim tanıma, monitör izleme, aspiratör, oksijen sistemi ve ventilatör kullanımı gibi uzaktan eğitimlere yer verilmelidir (Lui vd., 2020; THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).

- Deneyimli olmayan hemşirelerin uyum süreci boyunca deneyimli hemşirelerle birlikte çalışması planlanmalıdır (THD, 2020).
- Diğer sağlık profesyonellerinin (radyoloji teknisyeni, laboratuvar teknisyeni, klinik destek elemanı, anestezi teknisyeni vb.) kişisel koruyucu ekipman kullanımı, temizlik, Covid-19 süreç hakkında eğitim almaları ve enfeksiyon kontrol önlemleri, izolasyon ilkelerine uyarak görevlerini yerine getirmeleri sağlanmalıdır (THD, 2020; THD İstanbul Şube, 2020).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Pandemi döneminde mevcut sağlık hizmetlerinin en iyi şekilde sürdürülebilmesi için hemşire liderler, acil pandemi eylem planı oluşturmalı, Covid-19 tanısı alan hastaların tedavi-bakım standartlarını belirleyerek klinik alana yansıtmalı, klinisyen hemşirelere gerekli eğitimlerin verilmesini sağlayarak uygulamaları takip etmeli, çalışma yoğunluğunu belirleyerek iş gücü planlaması ve yönetsel düzenleme (personel planlama, iş sağlığı güvenliği önlemleri, takım çalışması vb.) yapmalıdır.

Ayrıca sağlık çalışanlarının yakınlarını ve hastalarını kaybetme korkusu yaşamaları, sevdiklerinden ayrı kalma gibi durumları, hastalık bulaş riskine karşı yüksek derecede maruziyetleri göz önüne alındığında tüm çalışanların sağlığının korunmasına yönelik psikolojik destek verilmesi önerilmektedir.

Covid-19 pandemi krizi, hastaneleri ve sağlık çalışanlarını etkilediği gibi hemşirelik eğitimini özellikle de öğrenci klinik deneyimlerini etkilemiştir. Hızlandırılmış klinik hemşireliği yönetimi kurslarının nasıl karşılanacağı tartışma konusu olup, üzerinde çalışmalar yapılmaktadır (Jones, Hein & James, 2020). Türkiye’de ise hemşirelik bölümünün de dahil olduğu sağlık öğrencileri klinik uygulamaya katılamamıştır. Bu durumun ileride hasta bakımı ve kalitesi açısından sıkıntı yaratacağı ve hemşire liderlerinin zorluk yaşayabileceği bir konu olacağı düşünülmektedir.

Bu pandemi süreci, sağlık bakım sisteminin güçlendirilmesi, daha nitelikli ve güvenli sağlık hizmetinin sunulması, halk sağlığının korunması ve geliştirilmesinde hemşire ve hemşire liderlerin kritik öneme sahip olduğu gerçeğini ortaya çıkarmış, politikacılar, karar vericiler, sağlık kuruluşları, eğitimciler ve toplum tarafından fark edilmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda; derlemenin bu zorlu salgın sürecini yöneten bakım liderlerine yol gösterici olabileceği düşünülmektedir.



ULUSLARARASI SAĞLIK YÖNETİMİ VE STRATEJİLERİ ARAŞTIRMA DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF HEALTH MANAGEMENT AND STRATEGIES RESEARCH

Cilt/Volume : 6 Sayı/Issue : 3 Yıl/Year : 2020 ISSN -2149-6161

KAYNAKÇA

Akça, A.F. (Ed.). (2010). Mesleki temel kavramlar temel hemşirelik kavramlar, ilkeler, uygulamalar (ss. 47). İstanbul: İstanbul Medikal.

Ardahan, M. Ve Konal, E. (2017). Hemşirelikte Yöneticilik Ve Liderlik. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 6(1), 140-147.

Aquila, A., Grimley, K., Jacobs, B., Kosturko, M., Mansfield, J., Mathers, C., at. al (2020) "Nursing leadership during COVID-19: Enhancing patient, family and workforce experience," Patient Experience Journal, 7(2): 136-143.

Bambi, S., Iozzo, P. & Lucchini, A. (2020). New Issues in Nursing Management During the COVID-19 Pandemic in Italy. *Am J Crit Care* 1 July, 29 (4): e92–e93.

Bassett, S. & Stanley, H. (2020). COVID-19: pandemic poses tests of nursing leadership, courage and compassion. Retrieved July 08, 2020, from https://rcni.com/nursing-management-opinion-comment-covid-19-pandemic-poses-tests-of-nursing-leadership-courage-and-compassion-160616_XtaL9c2w3JI_pdfmyurl1.pdf.

Baykal, Ü., Türkmen, E., Alan, H., Yılmaz, Ç. B., Göktepe, N., Gümüş, E. ve diğerleri. (2020). Türkiye’de covid-19 salgını: kriz yönetiminde yönetici hemşirelerin deneyimleri ve Yönetici Hemşireler Derneği’nin faaliyetleri. Koç Üniversitesi Hemşirelikte Eğitim Ve Araştırma Dergisi (HEAD), 17(3):290-3.

Buheji, M. & Buhaid, N. (2020). Nursing Human Factor During COVID-19 Pandemic. *International Journal of Nursing Science*, 10(1), 12-24.

Çetiner, M. (2012). Sağlık Emekçisi: Hemşireler. 08.07.2020 tarihinde <http://gunceltip.blogspot.com/2012/01/saglik-emekcisi-hemsireler.html> adresinden alınmıştır

Çevirme, A. ve Kurt, A. (2020). Covid-19 Pandemisi Ve Hemşirelik Mesleğine Yansımaları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 46-52.

Dağhan, Ş. (2017). “Halk Sağlığı Hemşireliği Felsefesiyle Hemşire Olmak” Anlamı Nedir?. *DEUHFED*, 10(2), 107-112.

Daly, J., Jackson, D., Anders, R. & Davidson, P.M. (2020). Who speaks for nursing? COVID-19 highlighting gaps in leadership. *Journal of Clinical Nursing*, 00:1-2.

Ehrlich, H., McKenney, M. & Elkbuli, A. (2020). Strategic planning and recommendations for healthcare workers during the COVID-19 pandemic. *Am J Emerg Med*.(in press). doi:10.1016/j.ajem.2020.03.057.

Goosen, S. (2015). The importances of teamwork in nursing. *Professional Nursing Today*, 19(3):4-6.

Hoffmann, R. L., Battaglia, A., Perpetua, Z., Wojtaszek, K., & Campbell, G. (2020). The Clinical Nurse Leader and COVID-19: Leadership and quality at the point of care. *Journal of Professional Nursing*. Retrieved July 08, 2020, from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7297680/pdf/main.pdf> .

Huang, L., Lin, G., Tang, L., Yu, L. & Zhou, Z. (2020). Special attention to nurses' protection during the COVID-19 epidemic. *Crit Care*, 24:120.doi:10.1186/s13054-020-2841- 7.



ULUSLARARASI SAĞLIK YÖNETİMİ VE STRATEJİLERİ ARAŞTIRMA DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF HEALTH MANAGEMENT AND STRATEGIES RESEARCH

Cilt/Volume : 6 Sayı/Issue : 3 Yıl/Year : 2020 ISSN -2149-6161

International Council of Nurses. (2020a). More than 600 Nurses Die from COVID-19 Worldwide. Retrieved July 15, 2020, from <https://www.icn.ch/news/more600-nurses-die-covid-19-worldwide>.

International Council of Nurses. (2020b). ICN Calls on WHO Member States for Health Worker COVID-19 Data. Retrieved June 06, 2020, from <https://www.2020yearofthenurse.org/story/icn-calls-on-who-member-states-for-health-worker-covid-19-data/>.

International Council of Nurses. (2020c). ICN Call to Action. Covid-19. Retrieved July 08, 2020, from <https://www.icn.ch/system/files/documents/2020-04/ICN>.

International Council of Nurses. (2020d). Highlights top priorities to beat COVID-19. Retrieved May 03, 2020, from <https://www.icn.ch/news/icn-highlights-top-priorities-beat-covid-19>.

International Council of Nurses. (2020e). International Council of Nurses calls on public to support nurses. Retrieved August 12, 2020, from <https://www.2020yearofthenurse.org/story/international-council-of-nurses-calls-on-public-to-support-nurses/>.

Jones, K., Hein, L.C. & James, L. (2020). A Nursing Leadership Practicum in the time of COVID19: A Southeastern University Experience. *Nurse Leader*. Retrieved July 08, 2020, from [https://www.nurseleader.com/article/S1541-4612\(20\)30173-7/pdf](https://www.nurseleader.com/article/S1541-4612(20)30173-7/pdf).

Koçer, Z.A. (ty). Pandemi Oluşumunda Zoonotik Patojenlerin Önemi. 29.06.2020 tarihinde https://covid19.tubitak.gov.tr/sites/default/files/inline-files/tubitak-covid-web-portal_pandemi-olusumunda-zoonotik-patojenler adresinden alınmıştır.

Liu, Y., Wang, H., Chen, J., Zhang, X., Yue, X., Ke, J., Wang, B. & Peng, C. (2020). Emergency management of nursing human resources and supplies to respond to coronavirus disease 2019 epidemic. *International Journal of Nursing Sciences*, 7(2), 135-138.

Lucchini, A., Giani, M., Elli, S., Villa, S., Rona, R., & Foti, G. (2020). Nursing Activities Score is increased in COVID-19 patients. *Intensive & critical care nursing*, 59, 102876. <https://doi.org/10.1016/j.iccn.2020.102876>

Luis, C. & Vance, C. (2020). A Pandemic Crisis: Mentoring, Leadership, and the Millennial Nurse. Retrieved July 26, 2020, from <http://www.nursingeconomics.net/necfiles/2020/MJ20/152.pdf>.

Mohindra, R., Ravaki, R., Suri, V., Bhalla, A. & Singh, S.M. (2020). Issues relevant to mental health promotion in frontline health care providers managing quarantined/isolated COVID19 patients. *Asian J Psychiatr*. 51:102084.doi:10.1016/j.ajp.2020.102084.

Nashwan, A.J., Mohamed, A.S. & Kelly, D.R. (2020) Editorial: Nursing Education in the Emergence of COVID-19. *Open Journal of Nursing*, 10, 595-597. <https://doi.org/10.4236/ojn.2020.106040>.

Özdelikara, A. Ve Babur, S. (2020). Hemşirelik Öğrencilerinin Merhamet Düzeyi ve Empatik Eğilim İlişkisi. *ACU Sağlık Bil Derg*, 11(2), 342-349.

Sağlık Bakanlığı. (2020). Covid-19 Durum Raporu Türkiye. 03.07.2020 tarihinde <https://sbsgm.saglik.gov.tr/TR.66424/covid-19-situation-report-turkey.html> adresinden alınmıştır.

Sencar, A.C. (2020). Sağlık Bakanı Koca Covid-19'la mücadeleyi değerlendirdi: 7 bin 428 sağlık çalışanı enfekte oldu. 08.07.2020 tarihinde <https://tr.euronews.com/2020/04/29/sagl-k-bakan-koca-covid-19-la-mucadelede-gelinen-son-noktay-degerlendiriyor> adresinden alınmıştır.

Serrano-Ripoll, M. J., Meneses-Echavez, J. F., Ricci-Cabello, I., Fraile-Navarro, D., Fiol-deRoque, M. A., Pastor-Moreno, G., et al (2020). Impact of viral epidemic outbreaks on mental health of healthcare workers:



ULUSLARARASI SAĞLIK YÖNETİMİ VE STRATEJİLERİ ARAŞTIRMA DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF HEALTH MANAGEMENT AND STRATEGIES RESEARCH

Cilt/Volume : 6 Sayı/Issue : 3 Yıl/Year : 2020 ISSN -2149-6161

a rapid systematic review and meta-analysis. *Journal of affective disorders*, 277, 347–357. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2020.08.034>.

Shariff, N.J. (2015). “A Delphi Survey of Leadership Attributes necessary for National Nurse Leaders’ Participation in Health Policy Development: An East African Perspective”. *BMC Nursing*, 14:13

Sorbello, M., El-Boghdadly, K., Di Giacinto, I., Cataldo, R., Esposito, C., Falcetta, S., et al. (2020). The Italian coronavirus disease 2019 outbreak: recommendations from clinical practice. *Anaesthesia*, 75(6). <https://doi.org/10.1111/anae.15049>

Şenyüz, K. Y., Koçuşlı, S. Ve Topçu, E. T. (2017). Florence Nightingale’in Işığında Cerrahi Hemşiresinin Evde Bakım Rolü. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 14(4): 283-286.

Shipman, S., Stanton, M., Hankins, J. & Odom-Bartel, R. (2013). Incorporation of the Clinical Nurse Leader in Public Health Practice. *Journal of Professional Nursing*. 29(1), 4–10. doi: 10.1016/j.profnurs.2012.04.004.

Türk Hemşireler Derneği. (2020). Covid-19 Hemşire Eğitim Rehberi Ve Bakım Algoritmaları. 01.07.2020 tarihinde <https://www.thder.org.tr/uploads/files/thd-covid-2020-2.pdf> adresinden alınmıştır.

Türkiye Bilimler Akademisi. (2020). Covid-19 Küresel Salgın Değerlendirme Raporu. 29.06.2020 tarihinde [http://www.tuba.gov.tr.Covid 19 Raporu Güncelleme.pdf](http://www.tuba.gov.tr.Covid%2019%20Raporu%20Güncelleme.pdf) adresinden alınmıştır.

Türk Hemşireler Derneği İstanbul Şube. (2020). Covid-19 Pandemisinde Hemşirelik Hizmetleri Yönetim Ve Organizasyonu Hemşire Yöneticiler İçin Rehber. 30.06.2020 tarihinde [https://www.thdistanbul.org/wpcontent/uploads/2020/04/THD_%C4%B0st_COVID-19_Yonetici_Hemsire_rehberi .pdf](https://www.thdistanbul.org/wpcontent/uploads/2020/04/THD_%C4%B0st_COVID-19_Yonetici_Hemsire_rehberi.pdf) adresinden alınmıştır.

Wang, H., Feng, J., Shao, L., Wei, J., Wang, X. & Xu, X. (2020). Contingency management strategies of the nursing department in centralized rescue of patients with coronavirus disease 2019. *Int J Nurs Sci*.7(2):139-142.doi:10.1016/j.ijnss.2020.04.001.

Wu, X., Zheng, S., Huang, J., Zheng, Z., Xu, M & Zhom, Y. (2020). Contingency Nursing Management in Designated Hospitals During Covid-19 Outbreak. *Annals of Global Health*. 86(1):70,1-5. Doi:<https://doi.org/10.5334/aogh.2918>

Yıldırım, A. ve Hacıhasanoğlu, R. (2011). Sağlık Çalışanlarında Yaşam Kalitesi ve Etkileyen Değişkenler. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*; 2:61-68.

Yıldırım, N. (2014). Savaşlardan Modern Hastanelere Türkiye’de Hemşirelik Tarihi. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Zülfikar, H. (2020). Gündemi Meşgul Eden Sağlık Terimleri. *Türk Dili Dergisi*. 69(821), 10-16.

Florence Nightingale. (2017). 08.07.2020 tarihinde https://tr.wikiquote.org/wiki/Florence_Nightingale adresinden alınmıştır.

Hemşirelik Yönetmeliği. (2011). 19 Nisan 2011 tarih ve 27910 sayılı. 23.12.2020 tarihinde <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/04/20110419-5.htm> adresinden alınmıştır.

Personel İzinleri Genelgesi. (2020). 13/3/2020 tarihli ve E.12385 sayılı. 23.12.2020 tarihinde <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/36878,personel-izinleri-1.pdf.pdf?0> adresinden alınmıştır.